

Қазақстан Республикасының салық жүктемесінің тиімділігін бағалау¹

М.С. Досманбетова², М.М. Халитова³

Алынды: Қыркүйек 18, 2020   Жанартылды: Қазан 02, 2020   Қабылданды: Қараша 01, 2020

Түйін

Зерттеудің мақсаты экономиканың инновациялық дамуына ықпал ететін салық жүктемесін бағалау және оның шамасын реттеу әдістері саласында теориялық негіздеу, практикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу объектісі ЖӨӨ өсуін ынталандыру мүддесінде оны оңтайландыру аспектісінде қаралатын ҚР субъектілерінің салық жүктемесі болып табылады.

Зерттеу пәні салық жүктемесін қалыптастыру процестері, сондай-ақ оның рұқсат етілген деңгейін бағалау моделі.

Зерттеу әдістері. Зерттеуде бастапқы материалдарды алу, өңдеу және талдау үшін әртүрлі әдістер қолданылды: жалпы ғылыми, экономикалық талдау әдістері, математикалық статистика және экономикалық-математикалық модельдеу. Нақты деректерді өңдеу және тиісті есептеулер Microsoft Excel кестелік процессорының көмегімен жүзеге асырылды.

Автордың зерттеуге қосқан үлесі. Автор салық жүктемесінің ЖӨӨ-ге әсерін модельдеу және зерттеу нәтижелерін апробациялау бойынша теориялық-әдістемелік ережелердің, тұжырымдардың, ғылыми-практикалық ұсыныстардың дамуына үлес қосты.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы - салық жүйесін реформалаумен енгізілген факторларды ескере отырып, экономикаға салық жүктемесін бағалауды жетілдіру бойынша теориялық және әдістемелік ережелерді әзірлеу.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы жұмыста негізделген теориялық ережелерді, ондағы ұсыныстар мен ұсынымдарды: мемлекеттік басқару органдары тиімді салық жүйесін құру жөніндегі кешенді шараларды әзірлеу кезінде; салық органдары қаржы-шаруашылық қызметке талдау жүргізу және салық жүктемесінің деңгейіне және салық міндеттемелерін орындамауына әсер ететін факторларды анықтау мақсатында; салықтық менеджмент және бизнес-жоспарлау саласындағы кәсіпорындар пайдалануы мүмкін екендігінде.

Түйін сөздер: жалпы өңірлік өнім, салықтар, салық жүктемесі, салық саясаты, салық төлемдері.

Аннотация

Целью исследования является теоретическое обоснование, разработка практических рекомендаций в области методов оценки налоговой нагрузки и регулирования ее величины, способствующей инновационному развитию экономики.

Объектом исследования является налоговая нагрузка субъектов РК, рассматриваемая в аспекте ее рационализации в интересах стимулирования роста ВРП.

Предметом исследования выступают процессы формирования налоговой нагрузки, а также модели оценки ее допустимого уровня.

Методы исследования. В исследовании для получения, обработки и анализа исходных материалов использовались различные методы: общенаучные, методы экономического анализа, математической статистики и экономико-математического моделирования. Обработка фактических данных и соответствующие расчеты осуществлялись с использованием табличного процессора Microsoft Excel.

Вклад автора в проведенное исследование. Автором внесен вклад в развитие теоретико-методических положений, выводов, научно-практических рекомендаций по моделированию влияния налоговой нагрузки на ВРП и апробацию результатов исследования.

Научная новизна исследования заключается в разработке теоретических и методических положений по совершенствованию оценки налоговой нагрузки на экономику с учетом факторов, привносимых реформированием налоговой системы.

Практическая значимость исследования состоит в том, что обоснованные в работе теоретические положения, содержащиеся в ней предложения и рекомендации, могут быть использованы: органами государственного управления при разработке комплексных мер по построению эффективной налоговой системы; налоговыми органами в целях проведения анализа финансово-хозяйственной деятельности и выявления факторов, влияющих на уровень налоговой нагрузки и неисполнение налоговых обязательств; предприятиями в области налогового менеджмента и бизнес-планирования.

Ключевые слова: валовой региональный продукт, налоги, налоговая нагрузка, налоговая политика, налоговые платежи.

1 The article was prepared within the framework of the project of grant financing of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan «Socio-cultural factors of corruption and the concept of the formation of anti-corruption culture in Kazakhstan society» (IRN AP08856570, scientific supervisor - Panzabekova A.Zh.)

2 Халықаралық бизнес университеті, PhD, e-mail: dms-kz@mail.ru, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0326-2850>

3 ҚР БҒМ ҒК Экономика институты, э.ғ.д., асс.проф., e-mail: madinakhalidi@yandex.kz, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9564-5503>

Abstract

The aim of the study is to provide theoretical justification and develop practical recommendations in the field of methods for assessing the tax burden and regulating its value, which contributes to the innovative development of the economy

The object of study is the tax burden of subjects of Kazakhstan, considered in the aspect of rationalization in order to stimulate the growth of GRP.

The subject of the study is the processes of forming the tax burden, as well as models for assessing its acceptable level.

Research methods. In the study, various methods were used to obtain, process and analyze the source materials: general scientific methods, methods of economic analysis, mathematical statistics, economic and mathematical modeling. The actual data processing and corresponding calculations were carried out using the Microsoft Excel table processor.

The author's contribution to the study. The author made a contribution to the development of theoretical and methodological provisions, conclusions, scientific and practical recommendations for modeling the impact of the tax burden on GRP and testing the results of the study.

The scientific novelty of the study consists in the development of theoretical and methodological provisions for improving the assessment of the tax burden on the economy, taking into account the factors introduced by the reform of the tax system.

The practical significance of the study lies in the fact that the theoretical provisions justified in the work, the proposals and recommendations contained in it can be used: by public administration bodies in developing comprehensive measures to build an effective tax system; by tax authorities in order to analyze financial and economic activities and identify factors affecting the level of tax burden and non-fulfillment of tax obligations; by enterprises in the field of tax management and business planning.

Keywords: gross regional product, taxes, tax burden, tax policy, tax payments.

Кіріспе

Салық жүктемесі бизнестің экономикалық қауіпсіздігін сипаттайтын негізгі экономикалық көрсеткіштердің бірі болып табылады. Дағдарыс кезеңінде салық жүктемесін есептеу және оның көрсеткіштер жүйесін қалыптастыру мәселелері ең өзекті болып табылады. Айта кетейік, экономикалық қауіпсіздіктің кез келген жүйесінің басты міндеті кәсіпорынның салық жүктемесін азайту болып табылады.

Салық салу саласындағы әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, салық төлеушіге түсетін салық жүктемесінің оңтайлы деңгейі оның кірісінің 30-40%-нан аспауға тиіс. Салық жүктемесінің деңгейі елдер бойынша айтарлықтай өзгереді. Осылайша, қуатты әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі жоқ дамыған елдерде салық жүктемесі төмен. Дамыған елдерге келетін болсақ, олар салыстырмалы түрде жоғары салық жүктемесімен сипатталады. Қазақстан экономикасы үшін экономикалық қауіпсіздік жүйесінің элементі ретінде салық жүктемесінің өте жоғары деңгейі сақталуда, алайда соңғы уақытта оның төмендеу серпіні байқалды, бұл ҚР салық саясатының негізгі бағыттарында көрініс табуда.

COVID-19 коронавирустық пандемиясы індетке тап болған мемлекеттер үшін ғана емес, барлық әлем мемлекеттері үшін де үлкен сынаққа айналды. Бұл экономиканың көптеген салалары үшін жаһандық стресс-тест, оның салдарымен бизнестің көлеміне қарамастан бүкіл әлемдегі компаниялар бетпе-бет келді. Қазақстан Республикасында коронавирустың теріс әсері ұлттық валютаның әлсіреуімен

және мұнай кірістерінің күрт төмендеуімен күшейе түсуде.

Пандемия зардаптарын жеңу үшін көптеген елдер экономиканы, соның ішінде салықты қолдаудың әртүрлі құралдарын қолдануда. Бұл таңқаларлық емес, өйткені компаниялардың едәуір бөлігі өз қызметтеріне сұраныстың төмендеуін және нәтижесінде пайданың күрт төмендеуін бастан кешуде. Экономикалық қиындықтар жағдайында салық міндеттемелерін икемді басқару кез-келген компания үшін маңызды міндеттердің біріне айналады [1].

«Қазақстан-2050» Стратегиясы: елдің жаңа саяси бағыты» ҚР халқына Жолдауында салықтық әкімшілендіруді және салық заңнамасын жетілдіру қажеттілігі туралы айтылады [2]. Осыған байланысты салықтық әкімшілендіруді жетілдіру, бизнес-органы дамыту және инвестициялар тартуды ынталандыру қажет. Салық саясатының басты мақсаттары: әрбір кезең үшін салық механизмінің тиімділігін талдау; салық жүйесін ынталандыру; әділ салық әдістерін қолдану; салық түсімдерінің толықтығы мен уақытылығын сақтау; СТ өсуі үшін ынталандыру жасау болып табылады.

Алайда, іс жүзінде салықтық механизмнің кемшіліктері бар: өндіріп алудың жеткіліксіз деңгейі; ҚҚС қайтарудың жоғары сомасы; КТС біркелкі түспеуі; бюджеттің шығыс бөлігінің өсуі және салықтардың жиналу деңгейінің төмендігі бюджет тапшылығының өсуіне алып келеді; салықтық әкімшілендірудің төмен деңгейі. Салық төлеушілерге қатысты статистикалық деректер тоқсан сайын

орта есеппен 6,2 мың заңды тұлға, оның ішінде жаңадан құрылған 2,8 мың заңды тұлға салық төлеуден жалтаратынын куәландырады. Салық есептелмеген сату бойынша айналымдар тоқсан сайын 271,2 млрд теңгеден 771,2 млрд теңгеге дейін құрайды [3].

Жоғарыда баяндалғанды негізге ала отырып, жалпы өңірлік өнімге (бұдан әрі-ЖӨӨ) салық жүктемесінің әсерін бағалаудың әдістемелік құралын әзірлеуге байланысты мәселелер ерекше өзектілікке ие болады, бұл ҚР әртүрлі субъектілерінде мемлекет пен бизнестің мүдделерін ескере отырып, елдің бюджет және салық жүйесін неғұрлым тиімді құруды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттерге шолу

Салық жүктемесінің экономикалық өсуге әсерін зерттеудің салыстырмалы түрде қысқа тарихына қарамастан, бұл бағытта отандық және шетелдік ғалымдар жүргізген зерттеулердің жеткілікті негізделген нәтижелері бар.

Шетелдік зерттеушілер арасында ең алдымен, М.С. Jose, D.C. Carlos, P.C. Francisco [4], Y.R. Zhang, Z.F. Hong, Z.X. Chen, C.H. Glock [5], M. Garg, M. Khedmati, F.J. Meng, P. Thoradeniya [6], S.H.Park [7], G. Ofori-Abebrese, S.T. Baidoo, S.T. Olesu [8], M. Lukacova, J.Korecko, S. Jencova, M. Juskova [9], L. Abbiati, A. Antinyan, L. Corazzini [10], A. Giday, T. Tatay [11], L.A.Cristea, A.D.Voda, B. Ciocanea, M. Luca [12] еңбектерін атап өту керек.

Салық жүктемесінің экономикалық өсуге әсері мәселелері E.V. Balatsky, N.A. Eki-mova [13], T. Paientko, V. Oprarin [14], M.O. Какаулина [15], P.G. Погребняк [16], O.A. Цепелев [17], T.A. Петухова [18], E.A. Амелина [19], И.А. Заозеров, А.А. Кудинова [20], O.B. Чилеко [21], А.Б. Гусев [22], R.G. Khaibulaeva [23], O.A. Андропова, O.I. Изряднова, M.B. Казакова [24] және т.б. сынды белгілі ресейлік ғалымдардың еңбектерінде қамтылған. Алайда, олардың жұмыстары жалпы ел деңгейінде рұқсат етілген салық жүктемесін іздеу мәселесін шешуге бағытталған.

М.В. Мельничук, А.К. Караев, Ц.Г. Тускаева, С.В. Фрумина [25], J.M. Mayoral, A.S. Segura [26] сияқты экономистер салық жүктемесінің жекелеген аймақтар үшін экономикалық өсуге тигізетін әсерін сандық бағалауға тырысты, бірақ бұл зерттеулерде салық жүктемесінің рұқсат етілген деңгейіне сенімді бағалау алынған жоқ. Бұл есептеу кезінде аумақтардың экономикалық даму ерекшеліктері ескерілмегендігіне байланыс-

ты, яғни Лаффер қисығы тұжырымдамасын қолдану шарттары сақталмады.

Қазақстанда салық жүктемесінің экономикалық өсуге әсер ету проблемалары З.К. Есымханов, З.М. Сакенов, Л.К. Амренов [27], В.С. Яценко [28], М.Д. Жумабаев [29], А. Тайбекулы [30], Л. Досов [31], А.А. Нурумов [32], С. Интыкбаев С. [33], З. Какимжанов [34], А. Нурумов, А. Бекболсынова, Б. Ермекбаева, М. Арзаева. [35], С.Н. Нугербеков, Г.Ж. Карашулаков, Ю. Тычинская [36], А. Чаплинска, М.К. Асанова, Р.А. Орымбекова, А.Л. Шевякова [37] және салық жүктемесінің елдің экономикалық өсуіне тигізетін әсерін әртүрлі тұрғыдан бағалайтын басқа ғалымдар еңбегінде көрініс табады.

Олардың еңбектері индустриалды және постиндустриалды қоғамдағы салық жүйесі мен мемлекеттің салық саясатын қалыптастыру мен дамытудың теориясы, әдіснамасы және практикасы мәселелерін талдауға айтарлықтай үлес қосты. Сонымен қатар қазіргі уақытта салық жүйесін жаңғырту мен негіздеудің және оның экономикалық өсуге әсерінің көптеген теориялық, әдіснамалық және практикалық аспектілері аз зерттелген күйінде қалып отыр. Мақалада осы мәселеге ерекше назар аударылады.

Зерттеудің ақпараттық базасы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің, ҚР Қаржы министрлігі Мемлекеттік кірістер комитетінің статистикалық дереккөздері, ҚР заңнамалық актілері, экономиканың жекелеген салаларына салық салуды реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттар, шетелдік және қазақстандық журналдардағы ғылыми мақалалар, монографиялар мен интернет дереккөздері болды.

Әдіснамасы

Пайдаланылған зерттеу әдіснамасы жүйелік талдауды, логикалық және статистикалық зерттеу әдістерін қамтитын әдістер жиынтығы болып табылады. Зерттеу барысында статистикалық деректер, сондай-ақ экономикалық әдебиет және индекстелетін журналдардағы ресми жарияланымдар пайдаланылды. Кабинеттік зерттеу салалық порталдарды, мақалаларды, шолулар мен мемлекеттік статистика органдарының деректерін қоса алғанда, ашық дереккөздерден алынған ақпаратты талдауға негізделген. Сондай-ақ ғылыми зерттеулерді жүргізу кезінде экономикалық-статистикалық талдау, салыстырмалы талдау және салықтардың экономикаға әсерін зерттеудің эконометрикалық әдістері сияқты ғылыми таным әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Бүгінгі таңда салық жүктемесі ұғымы экономиканың өзекті мәселелерін талқылау кезінде қолданылады: экономикалық өсу қарқынына әсер ететін факторларды талдау; салық реформасы іс-шараларының нәтижелілігін бағалау; шағын және орта бизнестің даму жағдайларын бағалау. ҚР-да салық жүктемесінің коэффициентін есептеудің екі әдісі қолданылады. Бұл ҚР Қаржы министрлігі әзірлеген тәуекелдерді басқару жүйесі (ТБЖ) және Еуростат қолданатын әдістеме. Салық ауыртпалығы салықтардың қоғам өміріндегі рөлін сипаттайды және салық төлемдерінің жалпы сомасының жиынтық ұлттық өнімге қатынасы ретінде анықталады. Бұл макроэкономикалық көрсеткіш.

Дүниежүзілік Банк деректері негізінде елдер бойынша салық жүктемесінің деңгейін қарастырайық (кесте 1).

Кесте-1-ден ҚР салық жүктемесі 13% құрайтыны және ҚР Дүниежүзілік Банкінің деректері бойынша әлем елдері арасында салық жүктемесі бойынша 64-орында орналасқаны көрініп тұр. Кувейт, Ливия сияқты елдерге ең төменгі салық жүктемесі тән. Ең жоғары салық жүктемесі Эритрея, Швеция, Франция сияқты елдерде байқалады. Салық жүктемесінің экономикаға әсері ЖІӨ-ге шаққанда елдің пайдасына нақты төленген салық төлемдерінің үлесін сипаттайды. Салық жүктемесі елдер бойынша айтарлықтай өзгеріп отырады. Дамымаған елдер үшін (қуатты әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі жоқ) шағын салықтық жүктеме тән, ал дамыған елдер үшін – салыстырмалы түрде маңызды салықтық жүктеме (Швецияда жекелеген жылдары ЖІӨ-нің 60%-на дейін жеткен). Салық жүктемесі төмен Оңтүстік-Шығыс Азияның кейбір дамыған елдерінің жағдайы ерекше. ҚР-да 2019 жылы салық жүктемесі 13,5% құрады, бұл ЭЫДҰ бойынша орташа деңгейге сәйкес келеді (АҚШ-қа қарағанда жоғары, бірақ Германияға қарағанда төмен).

Осылайша, Қазақстанда салық жүктемесін оңтайландыру үшін, ең алдымен, қолданыстағы салық мөлшерлемесін өзгерту арқылы емес, шаруашылық жүргізуші субъектілердің іскерлік белсенділігін ынталандыру, әртүрлі бизнес субъектілерінің кәсіпкерлік қызметіне салық салу бойынша тең мүмкіндіктер жасау жолымен салық салынатын базаны кеңейту қажет. Мөлшерлемелердің төмендеуі бизнестің өсуі үшін панацея емес екенін тағы бір рет атап өтеміз. Әрине, мұндай шара уақытша нәтиже беруі мүмкін, бірақ салық мөлшерлемесін төмендету 2009 жылы

болған – бұл шара салық базасының айтарлықтай өсуіне жол бермей, өз әлеуетін жойды. Соңғы жылдары елде салық базасының төмендеуі байқалды, бұл үрдіс жеке кәсіпкерлер мен өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық үшін жеңілдікті режимдер құру тұрғысынан фискалдық саясаттың айтарлықтай өзгеруінен кейін жеделдеді. Бұл экономикаға салық жүктемесін азайту проблемасы тек салық мөлшерлемелерімен ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің әртүрлі бизнес субъектілері үшін тең емес бәсекелестік жағдайлар жасауымен де байланысты екенін тағы бір рет көрсетеді. Сонымен қатар бизнесті дамыту институттарының дамуы, түрлі субсидияларды ұсыну механизмдерінің ашықтығы, мемлекеттік қолдау шаралары және т.б. проблемалар әлі де бар [39].

Нақты және номиналды жүктеме арасындағы айырмашылық салықтан жалтару дәрежесін сипаттайды. Кейбір экономистер номиналды салық жүктемесі Лаффердің максимумынан сәл төмен болуы керек деп санайды [40], өйткені жоғары мәндер салық төлеушілерді салық заңнамасын бұзуға мәжбүр етеді [32].

«Экономикалық зерттеулер институты» АҚ есептерінің нәтижелері бойынша ҚР-дағы салық жүктемесін талдау салық жүктемесінің жоғары деңгейі фискалдық функция үшін салықтық түсімдердің (СТ) 30,7%-нан және өндірістік функция үшін ЖІӨ-нің 25,8%-нан аспауы тиіс екенін көрсетті [36, 37].

2020 жылдағы ҚР өңірлерінің ЖӨӨ-дегі салық үлесін қарастырайық (кесте 2).

2-кестеден төленген салықтар бойынша ең жоғары салық жүктемесі Нұр-Сұлтан қаласына тиеселі – 19%, Атырау облысында – 16%, Батыс Қазақстан облысында – 16%, Алматы қаласында және Алматы облысында – 15% байқалады. Бұл аталған өңірлерде іскерлік белсенділіктің, салық мәдениетінің және салық жинаудың едәуір дәрежесі байқалатынын білдіреді. Өңірлер бойынша салықтық жүктемеге жүргізілген талдау оның салық қызметтерінің жұмысына және өңірдің экономикалық белсенділігіне байланысты өзгеріп отыратынын көрсетті

Кесте 1 – 2019 жылғы Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша елдердің салық жүктемесінің деңгейі (%)

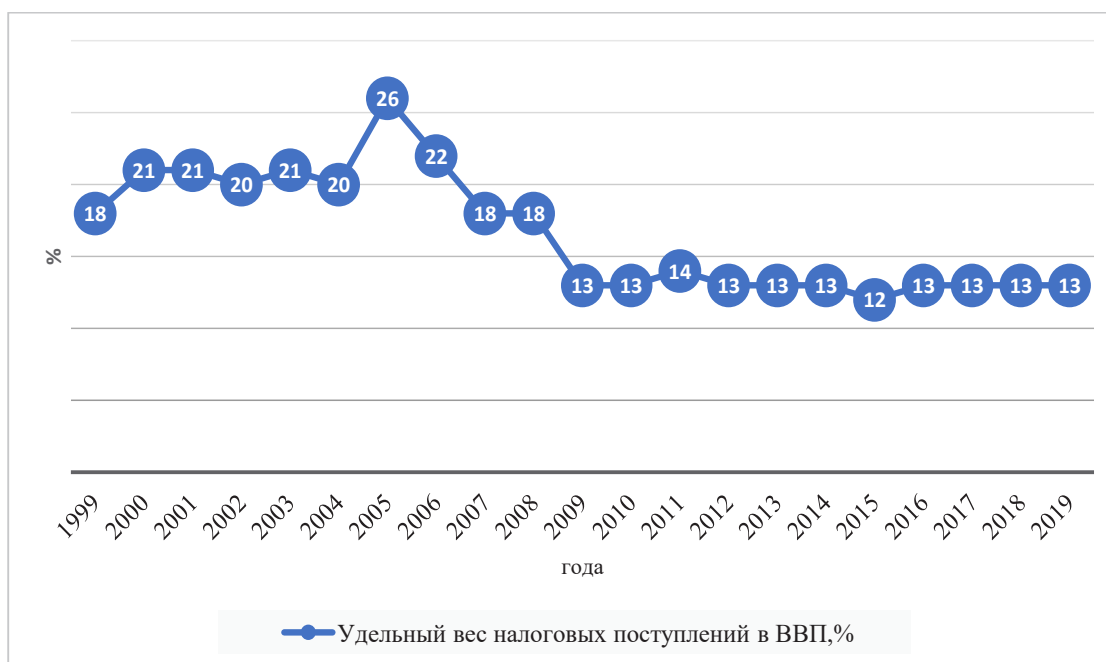
Елдер	1-10%	Елдер	11-20%	Елдер	21-30%	Елдер	31-40%	Елдер	41-50%
Кувейт, Ливия	0,7	Мадагаскар, Микронезия, Эфиопия	10-12%	Польша, Өзбекстан, Қырғызстан, Түрікменстан	20,1-21	Канада, Ботсвана	30,7	Австрия	43,2
Экваторлық Гвинея, Оман	2,4-2,5	Филиппин, Египет, Өзірбайжан	12,2-12,9	Армения, Хорватия, Албания	22-22,9	Португалия, Испания, Жаңа Зеландия	32,5 - 32,9	Бельгия	45,3
Нигерия, Мьянма, Сауд Арабиясы	3-3,8	ҚР, Доминикан Республикасы, Венесуэла, Гонконг, Непал	13,5-13,9	Марокко	23,7	Грекия	33,8	Дания	48
Қатар, Чад, Ауғанстан, Ангола, Судан	5-5,7	Сингапур, Парагвай, Мали	14-14,8	Черногория, АҚШ	24-24,3	Ұлыбритания, Мальта, Бразилия	35,2 - 35,3	Италия	44,4
Иран	5,9	Багам аралдары, Иордания, Ливан, Тайланд	15-15,9	Грузия, Македония, ОАР, Кипр	25,5-25,9	Чехия	35,5	Норвегия	42,2
Йемен, Біріккен Араб Әмірліктері, Үндістан	7-7,3	Литва, Малайзия, Сальвадор, Колумбия	16-16,6	Австралия, Болгария, Корея Республикасы	26,5-26,8	Лесото, Сербия	36,1 - 36,2	Финляндия	44,1
Гвинея-Бисау, Конго Республикасы, Тайвань	8,3-8,7	Гана, Панама	17,1-17,6	Латвия, Уругвай, Туркия	27,6-27,7	Исландия, Германия, Словения	37,2 - 37,4	Франция	45,3
Бангладеш, Орталық Африка Республикасы	9-9,8	Перу, Чили, Никарагуа	18-18,9	Израиль, Ресей, Швейцария, Жапония	28,2-28,6	Нидерланды, Босния және Герцеговина	38,6 - 38,8	Швеция	44,3
Мексика	10	Гвинея, Қытай, Тәжікстан	19-19,9	Аргентина, Белоруссия, Моңғолия	29,5-29,8	Украина, Венгрия	38,9	Эритрея	50
Ескертпе – [38] дереккез негізінде автор жасаған.									

Кесте 2 - ҚР өңірлерінің ЖӨӨ-дегі салықтардың үлесі, 2020 ж.

р/с №	Өңір, облыс	Өндіріс әдісімен ЖІӨ, млрд теңге			СТ, млрд теңге			ЖІӨ-дегі СТ үлес салмағы, %		
		2017	2018	2019	2017	2018	2019	2017	2018	2019
1	Қазақстан Республикасы	54 379	61 820	69 261	7154	11091	9216	13	18	13
2	Ақмола облысы	1 553	1 700	1 847	134	150	187	9	9	10
3	Ақтөбе облысы	2 342	2 709	3 076	356	513	378	15	19	12
4	Алматы облысы	2 472	2 795	3 118	319	373	498	13	13	16
5	Атырау облысы	5 948	7 819	9 690	1047	2810	1752	18	36	18
6	Батыс Қазақстан облысы	2 338	2 791	3 244	256	974	365	11	35	11
7	Жамбыл облысы	1 351	1 532	1 713	81	77	85	6	5	5
8	Қарағанды облысы	4 284	4 734	5 184	340	400	418	8	8	8
9	Қостанай облысы	1 850	2 069	2 288	160	154	203	9	7	9
10	Қызылорда облысы	1 431	1 647	1 863	105	293	151	7	18	8
11	Маңғыстау облысы	3 296	3 803	4 310	336	1058	443	10	28	10
12	Павлодар облысы	2 369	2 747	3 125	239	277	290	10	10	9
13	Солтүстік Қазақстан облысы	1 114	1 212	1 310	79	73	78	7	6	6
14	Түркістан облысы		1 660	1 983	318	247	188	0	15	9
15	Шығыс Қазақстан облысы	3 175	3 589	4 003	313	290	351	10	8	9
16	Нұр-Сұлтан қаласы	5 776	6 706	7 636	990	1142	1118	17	17	15
17	Алматы қаласы	11 893	12 133	12 373	1769	1896	2194	15	16	18
18	Шымкент қаласы		2 174	2 497	0	78	189	0	4	8

Ескерту – [41,3] дерекөздер негізінде автормен есептелген.

ЖІӨ-дегі салық түсімдері үлесінің диаграммасын қарастырамыз, % (сурет 1).

Ескерту – [41,3] дерекөздер негізінде автормен есептелген

Сурет 1 – 1999-2019 жылдар аралығындағы ҚР ЖІӨ-дегі СТ үлес салмағы

1-суреттен ЖІӨ-дегі СТ ең үлкен үлес салмағы 2005 жылы (26%) және 2019 жылы ең аз (13%) болғанын көруге болады. Бұл ҚР-да бизнесті дамыту үшін барлық жағдай жасалғанын көрсетеді. Алайда, елдегі сыбайлас жемқорлықтың жоғары болуынан, нақты кірістердің жасырылуы, салықтардың аз жиналуы, жалған кәсіпкерлердің дамуы, жеңілдіктер мен субсидиялар алу үшін компаниялардың бейресми шығындарының жоғары болуы, кейбір заңнамалық базалардың жетілдірілмеуінен бизнестің дамуына кедергі келтіреді. Көріп отырғанымыздай, соңғы жылдары бюджет кірістері орта есеппен ЖІӨ-нің 22-23% құрайды, бұл салыстырмалы түрде шағын салық жүктемесінің көрсеткіші болып табылады. Бұған арнайы салық режимдерін енгізу, ҚҚС мөлшерлемелерін азайту және оны алу әдіснамасын жақсарту, әлеуметтік салық мөлшерлемесін төмендету, әлеуметтік сала мен коммерциялық емес ұйымдарды КТС-нан босату ықпал етті. ҚР-ның салық жүктемесі салыстырмалы түрде аз, бірақ бизнес үшін қолайлы жағдайларға қол жеткізу үшін жеткіліксіз.

СТ мөлшерінің төмендеуіне әсер ететін жағымсыз факторлардың бірі – несие бойынша жоғары банктік пайыздар және коммуналдық қызметтердің тұрақты өсуі. Салық заңнамасын реформалау; салық қызметінің

бақылау функциясын арттыру; салық салынатын табысты есептеудің ашықтығы қажет.

Осылайша, бұдан әрі: салық заңнамасын жетілдіру; салық жүктемесін азайту жөніндегі негізсіз салық схемалары проблемасын шешу; корпоратившілік операцияларға қосарланған салық салуды жою қажет. Бұл зерттеу, автордың пікірінше, компанияларға салық салуды жетілдіруге әсер етуі мүмкін және ҚР әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық міндеттерін қамтамасыз етуге бағытталған салық төлеуші мен мемлекеттің экономикалық мүдделерін теңдестіруге мүмкіндік береді.

СТ экономикалық өсуге тигізетін ықпалының эконометрикалық моделін қарастырайық. Көптеген елдерде салық салуды дамытудың эконометрикалық моделін әзірлеу жұмыстар жүргізілуде (АҚШ, Венгрия, Ұлыбритания, Нидерланды, Дания, Канада, Румыния және т.б.) [42-44]. Болжау модельдерін құру салық жүйесіндегі барлық өзгерістерді ескеруі керек.

Бізге салықтардың елдің экономикалық өсуіне әсерін зерттеу керек болады. Біздің елімізде барлық салық реформалары экономикалық өсуді арттыру жөніндегі міндеттерді шешуге бағытталған. Сарапшылардың пікірінше, салықтық ынталандырудың экономикалық даму процестеріне, экономикалық

қатынастар субъектілерінің мінез-құлқына әсерін болжауға болатын теория әлі де жоқ.

Зерттеудің мақсаты елдің салық салу жүйесінің эконометрикалық моделін жасау және нәтижелерге сүйене отырып, салық заңнамасын реформалау бойынша ұсыныстар беру болып табылады. Осыған байланысты бұл зерттеуді жүргізудің маңызы зор деп санаймыз. Бұл ретте алғаш рет жүргізілген зерттеудің жаңалығын негіздейтін ҚР экономикалық өсуіне СТ әсер ету моделі құрылды.

СТ-ді зерттеудің сандық талдауы ұйымның өзі үшін де, ел үшін де инновациялық экономика жағдайындағы өсіп келе жатқан рөлін эмпирикалық түрде негіздеуге мүмкіндік береді.

СТ моделі – бұл экономикалық өсудің СТ деңгейіне және оның элементтеріне эконометрикалық тәуелділігі.

Зерттеу модельдерін тұжырымдау: алдыңғы эмпирикалық және теориялық зерттеулерді зерттей отырып, біз келесі болжамдарды тұжырымдадық: егер СТ мөлшері өссе, онда ЖІӨ де артады.

31.12.1991 жылдан бастап 31.12.2019 жылға дейін (жиырма сегіз жыл ішінде) біз тұжырымдалған болжамдарды тексеру үшін 12 бір факторлы модельді және бір көп факторлы модельді құрдық және талдадық.

Бұл зерттеуді жүргізу үшін бірнеше сызықтық регрессия моделі қолданылды. Елдің экономикалық өсуіне әсер етудің эконометрикалық моделін жасау үшін корреляциялық-регрессиялық талдауды қарастырған жөн.

Корреляция коэффициенті теріс және оң болуы мүмкін. Егер корреляция коэффициенті теріс болса, онда кездейсоқ деректер арасында байланыс болмайды, ал егер ол оң болса, онда кездейсоқ деректер арасындағы байланыс бар және бұл кездейсоқ шама басқа шаманың ұлғаюына әкеледі, яғни байланыс түзу ретінде сипатталады.

Жұптасқан сызықтық регрессия теңдеуі – бір айнымалы мен екіншісінің орташа мәні арасындағы қатынас.

$$Y = A + B(x) + E \quad (1)$$

мұнда:

y - тәуелді деректер;

x - тәуелсіз деректер;

A және B - белгісіз коэффициенттер;

E - деректердің ауытқуын сипаттайтын кездейсоқ деректер.

Жиынтық регрессия – бірнеше тәуелсіз айнымалылармен байланыс теңдеуі:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_m) + E \quad (2)$$

мұнда: y – тәуелді деректер; $x_1, x_2, x_3, \dots, x_m$ - тәуелсіз деректер.

Біз жиынтық регрессия теңдеуін құру үшін сызықтық функцияны таңдадық:

$$Y = A + (B_1 \cdot X_1) + (B_2 \cdot X_2) + (B_3 \cdot X_3) + (B_m \cdot X_m) + E \quad (3)$$

Модель параметрлерінің нәтижелерін шығару MS Excel-де «Корреляция» және «Регрессия» бағдарламасын қолдана отырып есептелді.

Статистикалық деректер: зерттеуде 1991 жылдан 2019 жылға дейінгі кезеңдегі ҚР ҰЭМ, ҚР ҚМ СК (ЖІӨ бойынша деректер) және ҚР ҚМ МКК (СТ бойынша деректер) ресми сайттарындағы деректер пайдаланылды [20,21].

Іріктеменің жалпы көлемі 29 байқауды құрады (1991 жылғы 31 желтоқсаннан 2019 жылғы 31 желтоқсанға дейінгі кезеңде).

Эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері.

ЖІӨ-ге әсер ететін факторлардың маңыздылығын қарастырамыз (кесте 3).

3-кестеден қарастырылған атрибуттық факторлардың жоғары тығыз байланысы бар екенін көруге болады, сондықтан талдау үшін нәтиженің бір атрибут факторына тәуелділігінің регрессиялық модельдерін қолдануға болады (бір факторлы модельдер).

ЖІӨ-ге әсер ететін бір факторлы модельдердің сипаттамасын қарастырамыз (Кесте 4).

4-кестеде олардың әрқайсысының салыстырмалы сапасына қатысты бір факторлы модельдердің жиынтық сипаттамалары көрсетілген:

1) Стьюденттің t -өлшемі бойынша бағалау (t -статистика);

2) Фишердің F -критерийі (F -критерий);

3) осы модель арқылы тиімді атрибуттың өзгеруінің қанша пайызын сипаттауға болатындығын көрсететін детерминация коэффициенті.

4-кесте қарапайым регрессия параметрлерінің алынған мәндерінің маңызды екенін көрсетеді, өйткені олардың нақты деректері кестелік мәндерден едәуір асып түседі. Фишер моделіне сәйкес, барлық теңдеу-модельдер СТ ЖІӨ-ге әсер ету процесін сапалы сипаттайды. Бұл бір факторлы модельдер СТ барлық нұсқаларының 92% және 99% құрайды. Бұл факторларды СТ негізгі индикаторлары ретінде қарастыруға болады.

Кесте 3 – ЖІӨ-ге әсер ететін факторлардың мәні

Көрсеткіштердің атауы	Мәні	Жұптық корреляция коэффициенті
ЖІӨ, млрд теңге	у	1
СТ млрд теңге	X1	0,99
Негізгі қорларға инвестициялар, млрд теңге	X2	0,99
Жұмыспен қамтылған халық, млн адам	X3	0,86
КТС, млрд теңге	X4	0,96
ЖТС, млрд теңге	X5	0,997
Өлеуметтік салық, млрд теңге	X6	0,98
Меншікке салынатын салықтар, млрд теңге	X7	0,997
ҚҚС, млрд теңге	X8	0,98
Акциз, млрд теңге	X9	0,98
Басқа да төлемдер мен алымдар, млрд теңге	X10	0,98
Халықаралық саудаға салынатын салықтар, млрд теңге	X11	0,99
Міндетті төлемдер, млрд теңге	X12	0,99
Ескерту – MS Excel-де «Корреляция» бағдарламасын қолдана отырып есептелді		

Кесте 4 – ЖІӨ-ге әсер ететін бір факторлы модельдердің сипаттамасы

Фактор	Мәні	Статистикалық байланыс теңдеуі	t-статистика	F-критерий	d_y^2
СТ млрд теңге	X1	$Y=7,9 \cdot X1-2033$	44	1894	0,99
Негізгі қорларға инвестициялар, млрд теңге	X2	$Y= 5,78 \cdot X2-1748$	33	1086	0,98
Жұмыспен қамтылған халық, млн адам	X3	$Y=20314 \cdot X3-133565$	9,4	88	0,77
КТС, млрд теңге	X4	$Y=34 \cdot X4-4161$	17	298	0,92
ЖТС, млрд теңге	X5	$Y=75 \cdot X5-1416$	68	4622	0,99
Өлеуметтік салық, млрд теңге	X6	$Y=102 \cdot X6-1416$	24	551	0,96
Меншікке салынатын салықтар, млрд теңге	X7	$Y=174 \cdot X7-1336$	65	4271	0,99
ҚҚС, млрд теңге	X8	$Y=29 \cdot X8-823$	27	713	0,97
Акциз, млрд теңге	X9	$Y=238 \cdot X9-823$	27	713	0,97
Басқа да төлемдер мен алымдар, млрд теңге	X10	$Y=126 \cdot X10-823$	27	713	0,97
Халықаралық саудаға салынатын салықтар, млрд теңге	X11	$Y=41 \cdot X11+2352$	31	931	0,97
Міндетті төлемдер, млрд теңге	X12	$Y=1165 \cdot X12-3025$	34	1157	0,98
Ескерту – Авторлар MS Excel-де ««Регрессия» бағдарламасын қолдана отырып есептеген .					

Бұл модельдердің мәні келесідей:

1) регрессияның бірінші теңдеуі бойынша –СТ-дің 1 млрд теңгеге ұлғаюы ЖІӨ-нің 7,9 млрд теңгеге өсуіне түрткі болады;

2) негізгі қорларға салынатын инвестициялар көрсеткішінің 1 млрд теңгеге ұлғаюымен регрессияның екінші теңдеуі

бойынша ЖІӨ орта есеппен 5,78 млрд теңгеге ұлғаяды;

3) регрессияның үшінші теңдеуі бойынша жұмыспен қамтылған халық санының 1 млн адамға артуы ЖІӨ-ні 20,31 трлн теңгеге арттырады және т. б.

Регрессия сапасын бағалауды абсолютті жуықтау қатесінің көмегімен жасауға болады. Барлық бір факторлы модельдер үшін жуықтау қатесі 7%-дан аспайды, бұл бастапқы деректерге регрессия теңдеулерінің жақсы таңдалғанын көрсетеді.

Зерттеуде ұсынылған бір факторлы модельдердің әрқайсысы ЖІӨ-нің қалыптасу процесін әртүрлі жағынан зерттеуге мүмкіндік береді, ол үшін ЖІӨ ретінде алынған көрсеткішке бірнеше факторлардың (X1, X3, X5, X7) әсері көп факторлы моделін жасау қажет. Көп факторлы модельді жасау үшін бір-бірімен тығыз байланысы бар ауыспалы деректер алынады. Кесте 4-те тек нәтиже көрсеткішімен (ЖІӨ) және жұптық корреляция коэффициентінің мәні 90%-дан жоғары болатын белгі-факторлар ғана ұсынылған, яғни әсерді қайталамау үшін осындай факторлардың тек біреуі ғана модельге түседі.

ЖІӨ-ге әсер ететін көпфакторлы модельді бағалау нәтижелерін қарастырамыз (кесте 5).

Кесте 5 –ЖІӨ-ге әсер ететін көпфакторлы модельді бағалау нәтижелері

Белгі-фактор	Мәні	t-статистика	p-мән
СТ, млрд теңге	X1	0,58	0,57
Жұмыспен қамтылған халық, млн адам	X3	2,21	0,04
ЖТС, млрд теңге	X5	0,14	0,89
Меншікке салынатын салықтар, млрд теңге	X7	0,79	0,44
Міндетті төлемдер, млрд теңге	X12	0,5	0,63
Ескерту – авторлар MS Excel-де ««Регрессия» бағдарламасын қолдана отырып есептеген			

5-кестеде өзара байланысты атрибуты факторлары бар көпфакторлы модель ұсынылған.

Таңдау үшін біз 5-кестенің нәтижелерін қолданамыз – модельге Стьюденттің нақты (эмпирикалық) критерийінің ең үлкен мәні бар факторларды қосамыз – t-критерий. Өлшем бойынша барлық айнымалы деректер маңызды, ең үлкен әсер X1, X3; X5, X7 және X12 факторлары. Бұл көрсеткіштер СТ-дің ЖІӨ-ге әсері көп факторлы модельге енгізілетін болады. «Регрессия» бағдарламасын қолдана отырып, біз регрессиялық теңдеуді алдық:

$$Y = -4200 + 28 \cdot X1 + 592 \cdot X3 + 7 \cdot X5 + 38 \cdot X7 + 40 \cdot X12 \quad (4)$$

Регрессия теңдеуі X1, X3 айнымалыларының өзгермейтін мәндерімен; X5, X7 және X12, біз келесі тұжырымдарды алғанымызды көрсетеді:

1) СТ-дің 1 млрд теңгеге ұлғаюы ЖІӨ-нің 28 млрд теңгеге ұлғаюына әкеледі;

2) жұмыспен қамтылған халықтың 1 млн адамға өсуі ЖІӨ-нің 592 млрд теңгеге өсуіне алып келеді;

3) ЖТС-ті 1 млрд теңгеге ұлғайту ЖІӨ-ні 7 млрд теңгеге ұлғайтады;

4) меншікке салынатын салықтардың 1 млрд теңгеге өсуі ЖІӨ-нің 38 млрд теңгеге өсуіне алып келеді;

5) міндетті төлемдерді 1 млрд теңгеге ұлғайту ЖІӨ-ні 40 млрд теңгеге ұлғайтады.

Анықтау коэффициентінің жоғары мәні ЖІӨ-нің қалыптасуын болжамды бағалау үшін жоғары практикалық маңыздылығын көрсетеді. Нәтижесінде дамыған эконометриялық модельдерді практикалық қолдану ЖІӨ басқару процесін жақсартады, сонымен қатар оларды қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болжамдар үшін бюджет көлемін негіздеуге болатындығын атап өтуге болады. Жүргізілген зерттеуді бюджет жүйесінің деңгейлері бойынша СТ саралау тетігін өзгерту үшін пайдалануға болады.

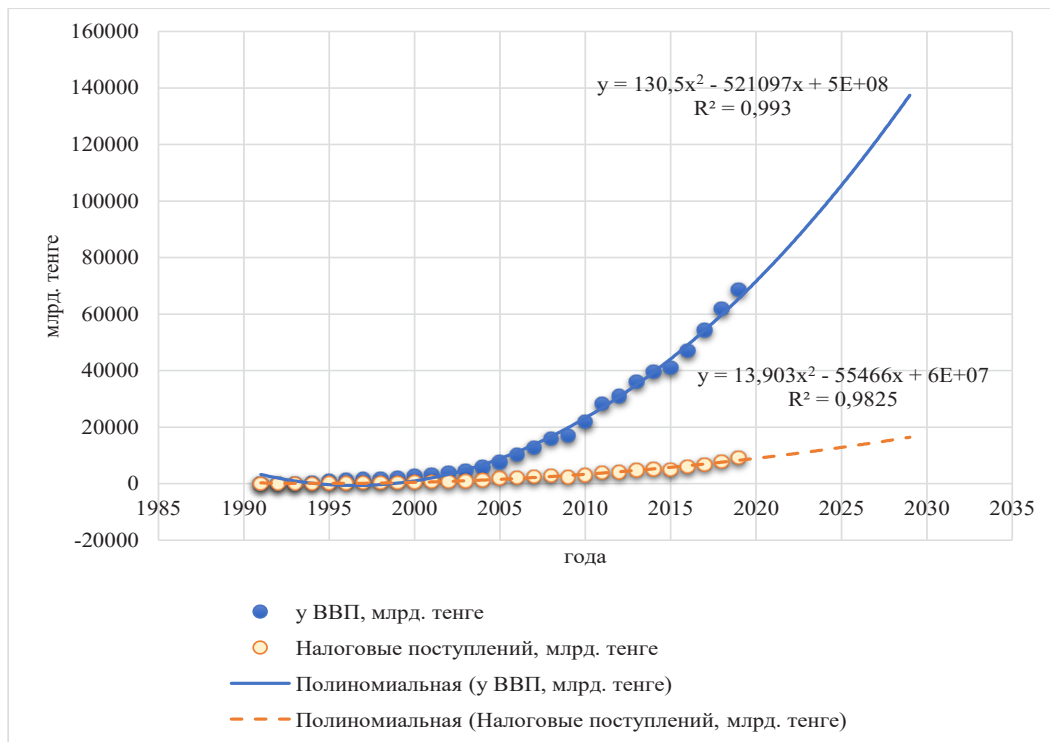
Авторлар жасаған эконометриялық модельдер салық органдарының зерттеушілері мен практикалық қызметкерлеріне салықты бағалау және болжау мәселесін шешудің ғылыми-әдістемелік құралын ұсынады. Ұсынылған математикалық модельдердің артықшылығы – бюджетке салық кірістерін жұмылдыру үшін объективті жоспарланған тапсырмаларды әзірлеу мүмкіндігі болып табылады. Сондай-ақ болжамды есептеулердің нәтижелерін мемлекеттік органдар экономикалық дамудың мақсаттары мен міндеттерін негіздеу, үкіметтің экономикалық саясатын, шектеулі өндірістік ресурстарды пайдалануды ұтымды ету тәсілдерін әзірлеу және негіздеу үшін пайдалануы мүмкін.

Зерттеудің өзіндік ерекшелігі бұл СТ уақыт қатарларын болжауға және талдауға мүмкіндік беретін және ел экономикасының қалыптастырушы факторларының салық динамикасын егжей-тегжейлі ескере отырып ерекшеленетін эконометрикалық модель құруда. Болжамды деректерді зерделеу үшін бізге ЖІӨ, СТ динамикасының трендік моделін құру және олардың негізінде алдағы уақыт кезеңіне (2020-2030 жж.) зерделенетін процесстің дамуының болжамды есептеулерін жүргізу қажет. Уақыт қатарларына негізделген болжау көпмүшелік тренд сызығына негізделген бір өлшемді болжау әдістеріне (деректер-

ді өзгерту кезінде қолданылатын қисық сызық), яғни өткен уақытта байқалған болашақ тенденцияны ұзартуға жатады. Сонымен, ЖІӨ динамикасын болжау үшін біз жасаған тренд модельдер бұрын ел экономикасына тән

үрдіс болашақта (2030 жылға дейін) сақталады деген болжамға негізделген.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде біз ЖІӨ және СТ деректерін болжау үшін трендтік модельдер құрдық (сурет 2).

Ескерту – Авторлармен жасалған

Сурет 2 – ЖІӨ және СТ динамикасының тренд моделі

2-суреттен екінші дәрежелі көпмүшелік ЖІӨ мен СТ болжау моделінің ең тиімді түрі екенін көруге болады. Осы модельді қолдана отырып, біз 2030 жылға дейінгі болжамның сенімді аралықтарын алдық (өте тар, бұл модельді дәл етеді). Салық қатынастарын модельдеу мемлекет пен салық төлеушілер арасындағы өзара қарым-қатынастардың оңтайлы түрін таңдауды қамтиды, ал бұған бюджеттік үйлестіру арқылы қол жеткізіледі, бұл ҚР экономикалық кеңістігін тұрақтандыруға, салық базаларын кеңейтуге және салық әлеуетінің өсуіне әкеледі. Салық заңнамасы аясында біздің еліміз салықтардың біркелкі бөлінуіне, тиімділікті арттыруға және экономикалық процестерді реттеуге әсер етеді. Субъектілер бойынша СТ біркелкі бөлуге қол жеткізу салық қатынастарының тиімділігін модельдеудің және салықтық болжаудың әдістемелік құралдарын қолданудың маңызды міндеті болып табылады. Салық жүйесінің тиімді моделін құру салықтық болжау жүйесімен анықталады, ал салықтық

қатынастарды модельдеу салықтық болжау мен талдау нәтижелеріне негізделген.

Экономикалық дағдарыстармен күресу үшін елдің салық саясаты саласында болжамдық-аналитикалық бөлім қажет. Ол үшін салықтық реттеудің инновациялық механизмін іске асыратын салық саясатын жоспарлау мен болжаудың мамандандырылған орталығын құру қажет, ол мынадай компоненттерді қамтиды: дағдарысқа қарсы (салықтық жоспарлау мен болжау процестерін реттеуге мүмкіндік беретін салық жүйесін оңтайландыру, «салықтық демалыстар» беру, салық мөлшерлемесінің шамасын кейіннен азайта отырып, салықтар бойынша бөліп төлеу және кейінге қалдыру); стратегиялық (салық жүйесін жаңғыртудың бағыттарын айқындайтын).

Салық жүйесін дамытудың экономикалық модельдерін әзірлеу ҚР экономикасының басым салаларын іске асырудың тиімділігін арттыруға, оның ішінде тұрақты экономикалық өсу, кірістерді әділ бөлу,

баға тұрақтылығы, кепілдендірілген жоғары жұмыспен қамту, экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Зерттеу нәтижесінде біз келесі нәтижелерге қол жеткіздік:

- әзірленген модельдер процестердің динамикасын көрсетеді және ЖІӨ динамикасын болжауға, уақыт қатарының әртүрлі мүшелерінің ақпараттық құндылығын ескеруге мүмкіндік береді;

- салық төлемдерінің түсу процесінің негізгі үрдісі және олардың ЖІӨ-ге әсері анықталды. Жиырма сегіз жыл ішінде осы процестің динамикасы туралы сенімді мәліметтер негізінде тренд теңдеуі құрылды;

- алынған жуықтау функцияларына салыстырмалы талдау жүргізілді, ол әртүрлі факторлардың СТ-ге әсерін ескереді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде келесі ұсыныстар мен тұжырымдар жасалды.

Жұмыста СТ-дің теориялық-әдіснамалық негіздерінің мәселелері кеңінен қарастырылды, олар: салықтарды басқару процесінің экономикалық мазмұнын және мемлекет пен салық агенттері арасындағы қарым-қатынастарды ашты; салық агенттері мен мемлекеттің мүдделерін қозғайтын факторлар анықталды; белгілі теориялық және әдіснамалық тәсілдерден іріктеу арқылы салық жүйесін дамыту критерийлері анықталды.

Салық қатынастары субъектілерінің мүдделерін үйлестіруді дамыту; салық салуда әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізу; зерттеудің әдістемелік құралдары мен әдістерін жаңғырту ұсынылған салық саясатын жетілдіру процесін қамтамасыз ету; салық саясатының тиімділігінің мониторингі үшін елдің өмір сүру деңгейінің өсуіне бағдарланған салық саясатының әдіснамасы әзірленді.

Салық саясатын дамыту тиімділігін бағалау әдістемесіне салық саясатының механизмдерін ескеретін интегралды көрсеткіштер енгізілді. Салық заңнамасын жетілдіру; салық жүктемесін азайту; салық мәдениетін арттыру; салық міндеттемелерін орындау рәсімдерін оңтайландыру сияқты салық саясатының басымдықтары айқындалды:

Ел экономикасының қалыптастырушы факторларының салық динамикасын неғұрлым егжей-тегжейлі ескере отырып, СТ уақытша қатарларын болжауға және талдауға мүмкіндік беретін эконометрикалық модель әзірленді. Модель болып жатқан процестердің динамикасын көрсетеді және ЖІӨ динамикасын болжауға, уақыт қатарының

әртүрлі мүшелерінің ақпараттық құндылығын ескеруге мүмкіндік береді; салық төлемдерін қабылдау процесінің негізгі тенденциясы және олардың ЖІӨ-ге әсері анықталды; алынған жуықтау функцияларына салыстырмалы талдау жүргізілді. СТ процесіне әртүрлі факторлардың тигізетін әсерін ескеруге мүмкіндік беретін факторлық талдауды қолданудың орындылығы көрсетілген.

Жоғарыда баяндалғанды қорытындылай келе, әлемдік экономикада коронавирустық пандемиямен байланысты болып жатқан процестер елдегі экономикалық тұрақтылықты сақтауға, экономиканың кәсіпкерлік субъектілерін жандандыруға, Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде жаңа деңгейде трансшекаралық қатынастарды құруға және басқа интеграциялық жобалардың шарттарын өзара мүдделілік жағына қайта қарауға бағытталған икемді салық салу саясатын жүргізу мәселесін одан әрі өзектендіретінін атап өткен жөн.

Мүдделерді үйлестіруге бағытталған салық саясатын қалыптастыру кезінде отандық өндірістің өсуіне, халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға, жұмыс орындарын кеңейтуге, халықтың табысын арттыруға, әл-ауқатын арттыруға қол жеткізуге болады, бұл өз кезегінде бюджеттердің кіріс бөлігінің ұлғаюына әкеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 COVID-19: налоговые и юридические аспекты// <https://home.kpmg/ru/home/insights/2020/03/covid-19-tax-and-legal-issues.html>24.03.2020.

2 «Қазақстан-2050» Стратегиясы // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs.25.03.2020

3 Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті // <http://kgd.gov.kz/ru>.26.12.2020.

4 Jose M.C., Carlos D.C., Francisco P.C. A conditional directional distance function approach for measuring tax collection efficiency: evidence from Spanish regional offices (2020). International Transactions in Operational Research, Volume28, Issue2, March 2021, PP. 1046-1073.

5 Zhang Y.R., Hong Z.F., Chen Z.X., Glock C.H. Tax or subsidy? Design and selection of regulatory policies for remanufacturing (2020). European journal of operational research T.287 (3), PP. 885-900

6 Garg M., Khedmati M., Meng F.J., Thoradeniya P. Tax avoidance and stock price crash risk: mitigating role of managerial ability (2020) International journal of managerial finance [Electronic source] URL: http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?locale=ru_RU&errorKey=&search_mode=GeneralSearch&qid=9&log_event=yes&produc

t=WOS&SID=C3OYcas1lnSOOgwZ8Re&viewType=fullRecord&doc=38&page=1

7 Park S.H. Tax Burdens in Japan and South Korea: Measurement Using Average Effective Tax Rates (2020). *Social science japan journal*. T 23, Volume 1 PP. 37-64.

8 Ofori-Abebrese G., Baidoo, S.T., Olesu, S.T. Optimal tax rate for growth in Ghana: An empirical investigation (2020). *Journal of public affairs* [Electronic source] URL: http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=18&SID=C3OYcas1lnSOOgwZ8Re&page=2&doc=77

9 Lukacova M., Korecko J., Jencova S., Juskova M. Analysis of selected indicators of tax competition and tax harmonization in the EU (2020) *Entrepreneurship and sustainability issues*. T 8, Volume 1, PP. 123-137.

10 Abbiati L., Antinyan A., Corazzini L. A survey experiment on information, taxpayer preferences, and perceived adequacy of the tax burden (2020). *Heliyon* T 6, Volume 3.

11 Giday A., Tatay T. New Indicator to Measure Tax Burden – Proposal (2020). *Public finance quarterly-hungary* T 65, Volume 2, PP. 263-283.

12 Cristea L.A., Voda A.D., Ciocanea B., Luca M. Is the Tax Burden a Generating Factor of Fiscal Evasion in South-East Europe? (2020). *Conference on Economies of the Balkan and Eastern European Countries*. (Bucharest, Romania). PP. 153-169.

13 Balatsky E.V., Ekimova N.A., Evaluation of Russian Economic Sectors' Sensitivity to Tax Burden (2020). *Journal of tax reform* T 6 (2), pp. 157-179.

14 Paientko T, Oparin V. Reducing the Tax Burden in Ukraine: Changing Priorities (2020). *Central European management journal* T 28, Volume 3, PP. 98-126

15 Какаулина М.О. Влияние налоговой нагрузки на валовой региональный продукт: [Текст]: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / М.О. Какаулина. – Благовещенск, 2015. – 22 с.

16 Погребняк Р.Г., Жукова М.С., Тускаева Ц.Г. Влияние налоговой нагрузки на экономический рост регионов с различным природно-ресурсным потенциалом // *Аудит и финансовый анализ*. – 2009. – № 1. – С. 12–16

17 Цепелев О.А., Какаулина М.О. Моделирование влияния налоговой нагрузки на экономический рост с учетом экономического потенциала региона / О.А. Цепелев // *Россия и Китай: новый вектор развития социально-экономического сотрудничества: материалы II междунар. научно-практ. конф. Вып. 2: В 2 ч. Ч. 1/ Под общ. ред. Л.А. Понкратовой*. – Благовещенск: Изд-во Амур. гос. ун-та, 2013. – С. 179–183.

18 Петухова Т.А. Организация расчетов по налогам и сборам и анализ налоговой нагрузки организации // *Материалы XI междунар. научно-практ. конф. Повышение управленческого, экономического, социального и инновационно-технического потенциала предприятий, отраслей и народно-хозяйственных комплексов* (г. Пенза, 21-22 май, 2020 г.). – Изд-во: Пензенский государствен-

ный аграрный университет, 2020. – 293 с. – С. 155-162.

19 Амелина Е.А. Налоговая нагрузка организации: понятие, методики расчета и направления оптимизации // *Калужский экономический вестник*. – 2020. – № 2 – С. 68-72.

20 Заозеров И.А., Кудинова А.А. Методики расчета налоговой нагрузки в современных условиях // *Материалы CLXXII междунар. научно-практ. конф. Молодой исследователь: вызовы и перспективы* (г. Москва, 6 июля, 2020г.) – Изд-во: ООО «Интернаука» Т. 25 (172). – М, 2020. – 380 с. – С.175-178.

21 Чилеко О.В. Влияние налоговой нагрузки на размер теневой экономики Республики Беларусь // *Материалы междунар. научно-практ. конф. Актуальные проблемы налоговой политики* (Москва, 30 апреля-10 мая 2020 г.). – Изд-во: «Перо» (Москва), 2020. – 371 с. – С. 354-358.

22 Гусев А.Б. Налоги и экономический рост: теории и эмпирические оценки [Текст] / А.Б. Гусев. – М.: Экономика и право, 2003. – 139 с.

23 Khaibulaeva R.G. Tax burden and tax benefits, reduced tax rates // *Мировая экономика: проблемы безопасности*. – 2020. – № 3. – С. 167-171.

24 Андропова О.А., Изряднова О.И., Казакова М.В. Налоговая нагрузка и система налогообложения в странах мира: динамика и реформы // *Экономические отношения*– 2020. – № 3. – С. 629-648.

25 Мельничук М.В., Караев А.К., Фрумина С.В. Налоговая нагрузка и экономический рост в российских регионах // *Аудит и финансовый анализ*. – 2008. – № 4. – С. 24–30.

26 Mayoral J.M., Segura A.S. How has the tax burden on Spanish companies evolved over the last decade? *Regulatory remedies versus tax planning* (2020). *Revista de contabilidad-Spanish accounting review* T 23 (2), PP. 224-237.

27 Есымханова З.К., Сакенова З.М., Амренова Л.К. Налоговая нагрузка и ее влияние на уровень экономического роста регионов страны // *Валютное регулирование. валютный контроль*. – 2020– № 1. – С. 64-67.

28 Яценко В.С. Оценка влияния налоговой нагрузки на деятельность предприятий Республики Казахстан // *Вопросы экономики и управления*. – 2020– № 1(23). – С. 16-22.

29 Жумабаева М.Д. Оценка налоговой нагрузки компании // *Материалы VI междунар. научно-практ. конф. Современные финансовые отношения: проблемы и перспективы развития* (г. Новосибирск, 05 декабря 2019 г.). – Изд-во: Сибирский государственный университет путей сообщения, 2020. – 215 с. – С. 62-70.

30 Тайбекулы А. Налоговая система Казахстана: решения и вызовы // *Институт мировой экономики и политики (ИМЭП) при Фонде Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации*. – 2015. – 60 с.

31 Досова Л. Роль налоговых поступлений в обеспечении устойчивого экономического роста Республики Казахстан /

ООО «Сибирская академическая книга» (Новосибирск). – 2019. – № 31-2 (75). – С. 90-94.

32 Нурумов А.А. Налоговая система и проблема развития экономики РК // Материалы Междунар. научно-метод. конф «Актуальные проблемы налогов, бюджета и системы подготовки экономических кадров», 25-26 февраля 2018, КазУЭФМТ. – С. 69-74.

33 Интыкбаева С. Некоторые проблемы налоговой политики // Каржы-Каражат. Финансы Казахстана. – 2018– № 1. – С. 77-79.

34 Какимжанов З. Существенные изменения в налоговое законодательство // Каржы-Каражат, Финансы Казахстана. – 2018. – № 1-2. – С. 11-17.

35 Нурумов А, Бекболсынова А., Еремекбаева Б., Арзаева М. Налоги и налогообложение: учебник. - Алматы: Изд-во Фолиант, 2018 г. - 352 с.

36 Нугербеков С.Н., Карашулаков Г.Ж., Тычинская Ю. Определение эффективной налоговой нагрузки на экономику, учитывая специфику Казахстана // www.economy.kz/files/vse%20stat%20nuger.pdf. 18.04.2020.

37 Чаплинска А., Асанова М.К., Орымбекова Р.А., Шевякова А.Л. Налоговая нагрузка в Республике Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». – 2016. - № 2(82). – С. 248-254.

38 Доля налогов в ВВП стран// <http://svspb.net/danmark/nalogov-v-vvp-stran.php>. 17.04.2020.

39 Кулекеев Ж., Пак Е. Тяжело ли налоговое бремя в Казахстане и надо ли ещё увеличивать его? // https://forbes.kz/process/expertise/vyisoko_li_nalogovoe_bremya_v_kazahstane/. 26.12.2020.

40 Кривая Лаффера// <https://ru.wikipedia.org>. 16.04.2020.

41 Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан // <https://stat.gov.kz/>. 08.04.2020.

42 Гурвич Е.Т., Краснопеева Н.А. Анализ взаимосвязи доходов и расходов российских региональных бюджетов// Вопросы экономики. 2020.- № 2. - С. 5—29.

43 Синельников-Мурылев С., Баткибеков С., Кадочников П., Некипелов Д. Оценка результатов реформы подоходного налога в Российской Федерации // Вопросы экономики. 2020. - № 6. - С.25-35

44 Дадашев А.О. О стимулирующем потенциале налоговой политики // Экономист. – 2020. - № 9. –С. 45-50

References

1 COVID-19: Tax and legal aspects (2020) [Electronic source] URL: <https://home.kpmg/ru/ru/home/insights/2020/03/covid-19-tax-and-legal-issues.html/> (Data of access: 24.12.2019)

2 Strategy “Kazakhstan-2050” (2020) [Electronic source] URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs (Data of access: 25.12.2020)

3 State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan (2020) [Electronic source] URL:<http://kgd.gov.kz/ru>. (Data of access: 26.12.2020)

4 Jose M.C., Carlos D.C., Francisco P.C. A conditional directional distance function approach for measuring tax collection efficiency: evidence from Spanish regional offices (2020). International Transactions in Operational Research, Volume28, Issue2, March 2021, PP. 1046-1073.

5 Zhang Y.R., Hong Z.F., Chen Z.X., Glock C.H. Tax or subsidy? Design and selection of regulatory policies for remanufacturing (2020). European journal of operational research T.287 (3), PP. 885-900

6 Garg M., Khedmati M., Meng F.J., Thoradeniya P. Tax avoidance and stock price crash risk: mitigating role of managerial ability (2020) International journal of managerial finance [Electronic source] URL: http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?locale=ru_RU&errorKey=&search_mode=GeneralSearch&qid=9&log_event=yes&product=WOS&SID=C3OYcas1lnSOOgwZ8Re&viewType=fullRecord&doc=38&page=1(Data of access: 27.12.2020)

7 Park S.H. Tax Burdens in Japan and South Korea: Measurement Using Average Effective Tax Rates (2020). Social science japan journal. T 23, Volume 1 PP. 37-64.

8 Ofori-Abebrese G., Baidoo, S.T., Olesu, S.T. Optimal tax rate for growth in Ghana: An empirical investigation (2020). Journal of public affairs [Electronic source] URL: http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=18&SID=C3OYcas1lnSOOgwZ8Re&page=2&doc=77 (Data of access: 27.12.2020)

9 Lukacova M., Korecko J., Jencova S., Juskova M. Analysis of selected indicators of tax competition and tax harmonization in the EU (2020) Entrepreneurship and sustainability issues. T 8, Volume 1, PP. 123-137.

10 Abbiati L., Antinyan A., Corazzini L. A survey experiment on information, taxpayer preferences, and perceived adequacy of the tax burden (2020). Heliyon T 6, Volume 3.

11 Giday A., Tatay T. New Indicator to Measure Tax Burden – Proposal (2020). Public finance quarterly-hungary T 65, Volume 2, PP. 263-283.

12 Cristea L.A., Voda A.D., Ciocanea B., Luca M. Is the Tax Burden a Generating Factor of Fiscal Evasion in South-East Europe? (2020). Conference on Economies of the Balkan and Eastern European Countries. (Bucharest, Romania). PP. 153-169.

- 13 Balatsky E.V., Ekimova N.A., Evaluation of Russian Economic Sectors Sensitivity to Tax Burden (2020). Journal of tax reform T 6 (2), PP. 157-179.
- 14 Paientko T, Oparin V.Reducing the Tax Burden in Ukraine: Changing Priorities (2020). Central European management journal T 28, Volume 3, PP. 98-126
- 15 Kakaulina M.O. (2015) Impact of the tax burden on the gross regional product. Extended abstract of Candidate's thesis. Blagoveshchensk
- 16 Pogrebnyak R.G. (2009) Impact of the tax burden on the economic growth of regions with different natural resource potential. Audit and financial analysis, 1, 12– 16
- 17 Zepelev O.A. (2013) Modeling the impact of the tax burden on economic growth, taking into account the economic potential of the region. Russia and China: a new vector of development of socio-economic cooperation: materials of the II International Scientific and Practical Conference: Blagoveshchensk Vol. 2: At 2 pm Part 1,179–183.
- 18 Petukhova T.A.(2020) Organization of calculations for taxes and fees and analysis of the tax burden of the organization. Materials of the XI International Scientific and Practical Conference. Increasing the managerial, economic, social and innovative-technical potential of enterprises, industries and national economic complexes (Penza, May 21-22, 2020): Penza State Agrarian University, 2020 .-- 293 p. - S. 155-162.
- 19 Amelina E.A. (2020) Tax burden of the organization: concept, calculation methods and directions of optimization. Kaluga Economic Bulletin, 2, 68-72.
- 20 Zaozerov I.A., Kudinova A.A. (2020) Methods for calculating the tax burden in modern conditions. Materials of the CLXXII International Scientific and Practical Conference. Young Researcher: Challenges and Prospects (Moscow, July 6, 2020): Internauka LLC Vol. 25 (172). - Moscow, 380 p., 175-178.
- 21 Chileko O.V. (2020) Impact of the tax burden on the size of the shadow economy of the Republic of Belarus. Materials of the international scientific and practical conference. Actual problems of tax policy (Moscow, April 30-May 10, 2020): «Pero» (Moscow), 371 p., 354-358.
- 22 Gusev A.B. (2003) Taxes and Economic Growth: Theories and Empirical Estimates, Moscow: Economics and Law, 139.
- 23 Khaibulaeva R.G. (2020) Tax burden and tax benefits, reduced tax rates. World Economy: Security Issues, 3, 167-171.
- 24 Andronova O.A., Izryadnova O.I., Kazakova M.V. (2020) Tax burden and taxation system in the countries of the world: dynamics and reforms. Economic relations, 3, 629-648.
- 25 Melnichuk M.V. (2008) Tax burden and economic growth in Russian regions / M.V. Melnichuk, A.K. Karaev. S.V. Frumin. Audit and financial analysis, 4, 24–30.
- 26 Mayoral J.M., Segura A.S. How has the tax burden on Spanish companies evolved over the last decade? Regulatory remedies versus tax planning (2020). Revista de contabilidad-Spanish accounting review T 23 (2), PP. 224-237.
- 27 Esymkhanova Z.K., Sakenova Z.M., Amrenova L.K. (2020) Tax burden and its impact on the level of economic growth of the country's regions. Currency regulation. currency control, 1, 64-67.
- 28 Yatsenko V.S. (2020) Assessment of the impact of the tax burden on the activities of enterprises of the Republic of Kazakhstan, 1(23), 16-22.
- 29 Zhumabayeva M.D. (2020) Assessment of the tax burden of the company. Materials of the VI International Scientific and Practical Conference. Modern financial relations: problems and development prospects (Novosibirsk, December 05, 2019): Siberian State University of Railways, p. 215, 62-70.
- 30 Taybekuly A. (2015) Tax system of Kazakhstan: solutions and challenges. Institute of World Economy and Politics (IMEP) under the Foundation of the First President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nation, 60 p.
- 31 Dosova L. (2019) The role of tax revenues in ensuring sustainable economic growth in the Republic of Kazakhstan. LLC "Siberian Academic Book" (Novosibirsk), 31-2 (75), 90-94.
- 32 Nurumov A.A. (2018) Tax system and the problem of economic development of the Republic of Kazakhstan. Materials of the International Scientific and Methodological Conference «Actual problems of taxes, budget and the system of training economic personnel», February 25-26, KazUEFMT, 69-74.
- 33 Intykbaeva S. (2018) Some problems of tax policy. Karzhy-Karazhat. Finance of Kazakhstan, 1, 77-79.
- 34 Kakimzhanov Z. (2018) Significant changes in tax legislation. Karzhy-Karazhat, Finance of Kazakhstan, 1-2, 11-17.
- 35 Taxes and taxation. (2018) Textbook / A. Nurumov, A. Bekbolsynov, B. Ermekbaev, M. Arzayev.-Almaty: Foliant Publishing House, 352 p.
- 36 Nugerbekov S.N., Karashulakov G.Zh., Tychinskaya Yu. (2020) Determination of the effective tax burden on the economy, taking into account the specifics of Kazakhstan [Electronic source] URL: www.economy.kz/files/vse%20stati/68_%20nuger.pdf.18.04.2020. (Data of access: 27.12.2020)
- 37 Chaplinska A., Asanova M.K., Orymbekova R.A., Shevyakova A.L. (2016) Tax burden in the Republic of Kazakhstan. Bulletin of Karaganda University. Series «Economics», 2(82), 248-254.
- 38 Share of taxes in GDP of countries [Electronic source] URL:<http://svspb.net/danmark/nalogov-v-vvp-stran.php>. (Data of access: 27.12.2020)
- 39 Kulekeyev Zh., Pak E. (2020) Is the tax burden in Kazakhstan heavy and should it be increased further? [Electronic source] URL: https://forbes.kz/process/expertise/vyisoko_li_nalogovoe_bremya_v_kazahstane/?. (Data of access: 27.12.2020)

40 Laffer curve (2020) [Electronic source] URL: <https://ru.wikipedia.org>.16.04.2020. (Data of access: 27.12.2020)

41 Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (2020) [Electronic source] URL: <https://stat.gov.kz/>.(Data of access: 27.12.2020)

42 Gurvich E.T., Krasnopeeveva N.A. (2020) Analysis of the relationship between income and expenditure of Russian regional budgets. *Economic Issues*, 2, 5—29.

43 Sinelnikov-Murylev S., Batkibekov S., Kadochnikov P., Nekipelov D. (2020) Assessment of the results of the income tax reform in the Russian Federation. // *Economic Issues*, 6, 25-35

44 Dadashev A.O. (2020) On the stimulating potential of tax policy // *The Economist*, 9, 45-50